

А. В. КОВАЧ

Артем Вікторович Ковач, здобувач Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ПІДПРИЄМНИЦТВО

Головний зміст підприємництва як фундаментальної основи конституційного ладу складає конституційне право громадян на підприємницьку діяльність. Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом¹. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку.

Чільне місце в системі прав і свобод особи займає конституційне право на підприємницьку діяльність. Незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць у сфері прав людини, у вітчизняній науці конституційного права існує порівняно небагато комплексних наукових досліджень вказаного права людини і громадянина. Крім того, невиправдано мало в науковому середовищі приділяється увага ролі держави в забезпеченні конституційного права на підприємницьку діяльність. Особливе значення цього права в Україні зумовлено порівняно недавнім його проголошенням. Саме тому означене право залишається недостатньо дослідженим і малоопрацьованим.

Дослідження теоретичних і практичних проблем забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність зумовлена тим, що: тривалий час у системі прав і свобод людини в Україні вказане право було відсутнє, а його закріплення в Конституції нашої держави відбулось зовсім недавно, що зумовлюватиме актуальність досліджень в цій царині ще протягом тривалого часу. Також зростає роль прав людини в Україні, а саме необхідно нарешті зробити акцент не тільки на загальнотеоретичних аспектах прав людини, але й звернути увагу на проблеми забезпечення цих прав, зосередитись на вивченні та створенні дієвих механізмів реалізації, охорони та захисту права на підприємницьку діяльність в Україні. Конституційне право на підприємницьку діяльність в жодному разі не може бути реалізовано, а тим більше захищено, без всебічної участі в цьому держави, бо відбувається безповоротна інтеграція України у світове, зокрема європейське співтовариство. Тому існує нагальна потреба вдосконалення чинного законодавства в цій сфері, приведення його у відповідність з принципами, проголошеними чинною Конституцією України. Саме тому дослідження права на підприємництво через призму діяльності держави є актуальним напрямком сучасної конституційно-правової науки. Сукупність означених факторів й зумовила вибір теми дослідження.

У науковій літературі розгляд вищевказаної проблеми в контексті загальних проблем конституційного права (у тому числі, в тісному зв'язку з теорією держави і права та господарським правом) проводився у працях М. С. Бондаря, Л. Д. Воеводіна, М. В. Вітрука, Б. С. Ебзеєва, О. Ю. Кабалкіна, В. Ф. Котюка, С. Л. Лисенкова, О. А. Лукашевої, Г. В. Мальцева, М. І. Матузова, В. В. Мриги, П. О. Недбайла, М. П. Орзіха, В. А. Патюліна, П. М. Рабіновича, А. П. Таранова, О. Ф. Фрицького, В. М. Чхиквадзе та інших. З початку цієї проблеми також приділяли увагу А. М. Колодій, Н. О. Саніахметова, В. Н. Денисов, В. І. Євінгов, Т. М. Заворотченко, М. І. Козюбра, Ю. М. Бисага, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, Ж. М. Пустовіт, П. Б. Стецюк, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, В. В. Шаповал.

Мета дослідження полягає у наступному:

- проаналізувати поняття, суть і зміст конституційного права на підприємницьку діяльність, визначивши питання, що залишились поза увагою вчених та потребують свого вирішення;
- проаналізувати законодавство України та досвід забезпечення права на підприємництво;
- з'ясувати місце конституційного права на підприємницьку діяльність в загальній системі прав та свобод людини і громадянина в Україні;

– сформулювати дефініцію «конституційне право людини і громадянина на підприємницьку діяльність»;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері забезпечення державою конституційного права людини і громадянина на підприємницьку діяльність.

Предметом дослідження є конституційне право людини і громадянина на підприємницьку діяльність.

Реалізація права неможлива без активної участі держави. Вона відбувається відповідним способом, з використанням належних засобів та дотриманням умов. Порядок організації реалізації права представляє собою цілий юридичний механізм. Щодо конституційного права на підприємницьку діяльність – він встановлений на законодавчому рівні як процедурно-правовий. Через те, реалізація права на підприємницьку діяльність не зводиться лише до закріплення цього права за суб'єктом, а означає користування правом у регламентованому законодавством процедурно-правовому порядку².

Основний Закон України окрім того, що закріплює за кожним право на підприємницьку діяльність, ще і встановлює відповідні умови, так звані обов'язки, з дотриманням яких можна без перешкод на практиці

реалізувати зазначене право. Одним із провідних принципів конституційного статусу людини і громадянина є єдність прав і обов'язків. Конституція України разом із найбільш важливими правами і свободами людини і громадянина встановлює й конституційні обов'язки як громадян, так і кожного, хто постійно проживає або знаходиться на території України. Це повністю відповідає існуючим міжнародним стандартам, адже ст. 29 Загальної декларації прав людини проголошує, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки і можливий вільний і повний розвиток її особистості»³. Саме держава встановлює умови, за яких реалізується те чи інше право, закріплене в Конституції. В історичному перебігу розвитку цивілізації держава, її завдання та функції в усі часи зумовлювали сфери та межі втручання держави у суспільні відносини та ступінь забезпечення загальносуспільних і групових інтересів, прав, свобод окремого індивіда⁴. Умови, що висуває держава до особи, яка має намір займатися підприємницькою діяльністю, включають наступні основні елементи:

1. Дотримання конституційних обов'язків – вимог, які висуваються до кожної людини (можливість займатися підприємницькою діяльністю в Україні не залежить від приналежності до громадянства України – цим правом наділені як громадяни України, так і громадяни інших держав, особи без громадянства), діяти визначеним, чітко регламентованим конституційною нормою способом (або утриматися від здійснення відповідних дій) для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян, а саме: неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68 Конституції України), не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66), сплачувати податки і збори (ст. 67) (особливості оподаткування підприємницької діяльності встановлюються нормами господарського та цивільного законодавства). До основних обов'язків лише громадян України Конституція відносить неможливість ухилення від захисту Держави, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів (ст. 65), надання щорічно до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік (ст. 67).

2. Виконання вимог господарського та цивільного законодавства України, а саме:

– наявність повної дієздатності особи, яка наступає з 18 років, а у виняткових випадках (складення шлюбу, робота за трудовим договором або заняття підприємницькою діяльністю з відома батьків, усиновлювачів або опікуна) – з 16 років;

– дотримання встановлених державою обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні (за колом осіб, за дієздатністю і правоздатністю, за вироком суду, за видом діяльності тощо);

– проходження легалізації підприємницької діяльності;

– здійснення підприємницької діяльності у будь-яких організаційних формах, що передбачені законом, за вибором підприємця;

– встановлення чіткого напрямку діяльності із зазначенням цього виду діяльності у реєстраційних документах. На деякі види господарської діяльності законом встановлена заборона;

– наявність відповідного «стартового» (початкового) капіталу для здійснення підприємницької діяльності;

– вибір місця здійснення підприємницької діяльності. Для фізичної особи вихідним при реєстрації є місце проживання – житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем; для юридичної особи є її місцезнаходження – адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені;

– законом закріплене право підприємців укладати з громадянами договори щодо використання їх праці, але при укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні та безпечні умови праці, оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України;

– самостійна і ініціативна підприємницька діяльність, а саме самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

– здійснення підприємницької діяльності на постійній основі;

– головна мета – отримання прибутку;

– представництво своїх інтересів від свого імені;

– несення ризику від підприємницької діяльності за рахунок свого майна;

– самовідповідальність за результати своєї праці. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

Важливим питанням при дослідженні умов реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво є з'ясування кола суб'єктів даного права. Треба розрізняти такі правові категорії як «суб'єкт підприємницької діяльності», «суб'єкт господарювання» та «суб'єкт права на підприємницьку діяльність», оскільки вони не є тотожними як за обсягом та змістом, так і за формою. Адже, якщо суб'єктом підприємницької діяльності особа стає лише з моменту її реєстрації у такій іпостасі у встановленому законом порядку, то правом на підприємницьку діяльність кожний суб'єкт потенційно наділяється з моменту народження, а інститут «реєстрації» є стадією реалізації даного права, яка і відбувається за наявності певних встановле-

них законом умов. Отже, основною та обов'язковою умовою реалізації права на підприємницьку діяльність треба вважати легалізацію підприємницької діяльності суб'єкта. Легалізацію діяльності підприємців відносять до адміністративних заходів, оскільки вона полягає у державній реєстрації, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто у процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів. У правовому аспекті «легалізацію суб'єктів підприємництва» слід розглядати як підтвердження державою законності участі суб'єктів у відносинах у сфері підприємництва⁵. По-перше, виділимо інститут державної реєстрації. Тривалий час він не був врегульований єдиним законодавчим актом, а основним нормативно-правовим документом у цій сфері було Положення про порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.1998 р. Повинен був змінити ситуацію на краще прийнятий у 2003 р. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності»⁶.

Згідно ст. 4 Закону державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Засвідченням факту державної реєстрації є видача свідоцтва про державну реєстрацію. Слід зазначити, що фізичні особи на території України не позбавлені права отримувати прибуток від виконання цивільно-правових договорів і без реєстрації їх як підприємців. Чинне законодавство України не покладає на фізичну особу обов'язку реєструватися як підприємець у тому випадку, коли вона отримує прибуток за виконання послуг чи робіт, продаж майна тощо. Це впливає із загальних принципів здійснення підприємницької діяльності⁷. Незважаючи на деякі кроки у підвищенні ефективності механізму державної реєстрації, можна сказати, що ситуація у цій сфері залишається недосконалою через те, що роботу у цьому напрямі ускладнюють внутрішні інструкції органів місцевої влади щодо процедури державної реєстрації, які не просто деталізують положення Закону, а й подекуди заперечують його. Процес державної реєстрації гальмується банальним розкладом прийому громадян з даного питання, а відповідальність чиновників за порушення законодавства у сфері легалізації правоздатності суб'єктів підприємництва має несуттєвий характер. Тобто, недостатнім є рівень забезпечення державних органів технологічними засобами, які би спростили процедуру.

Таким чином, під умовами реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність слід розуміти сукупність вимог, що закріплені на законодавчому рівні і висуваються державою до осіб (незалежно від приналежності до громадянства), які мають намір займатися підприємницькою діяльністю, з дотриманням яких надане Конституцією право перетворюється в реальну дійсність. Держава приділяє значну увагу регулюванню підприємницької діяльності та умов її здійснення. Це цілком логічно, оскільки підприємство є рушійною силою економіки, без розвитку якої неможливий розвиток держави в цілому. Але сьогодні, на жаль, багато питань у цьому напрямі потребують корегування та удосконалення. Позитивним є те, що держава не стоїть на місці, а продовжує плідну роботу у даній сфері, оскільки розвиток підприємництва в Україні залежить передусім від створення реальних, повноцінних ринкових умов, що дадуть змогу особам повною мірою реалізовувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність та створюватимуть атмосферу підтримки підприємництва як основи соціального прогресу.

Оптимальне визначення права на підприємницьку діяльність можна вивести лише за умовою його всебічного аналізу за суттю, змістом та формою.

Так, за суттю право на підприємницьку діяльність – це визнані Конституцією та законами України можливості певної поведінки людини і громадянина в сфері виробництва з метою одержання прибутку. За змістом – це певні матеріальні блага в сфері виробництва та права на ці блага, а саме: право на їхній обмін, розподіл, володіння, користування, розпорядження, одержання прибутку. За формою – це міра або образ, спосіб, форма поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей людини і громадянина у сфері виробництва.

Право людини і громадянина на підприємницьку діяльність – це визнана та гарантована Конституцією та законами України можливість людини і громадянина самостійно, ініціативно, систематично, на власний ризик діяти у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку.

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Бігняк О. Поняття права на підприємницьку діяльність / Бігняк О. // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 99–102.

³ Загальна декларація прав людини // Права людини. Міжнародні договори України. – К., 1992. – С. 18–24.

⁴ Темченко В. І. Права і свободи людини як критерій розмежування функціональної спрямованості держави / Темченко В. І. // Право України. – 2005. – № 11. – С. 55–59.

⁵ Сагайдак Ю. Сутність, роль та організаційно-правові проблеми легалізації підприємництва в Україні / Сагайдак Ю. // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 87–90.

⁶ Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»: від 15.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 20. – Ст. 368.

⁷ Коломієць О. Право громадян на здійснення підприємницької діяльності / Коломієць О. // Підприємство, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 28–30.

Резюме

У даній статті розглядається роль держави в забезпеченні прав людини на підприємницьку діяльність. Проаналізовано реалізацію конституційного права на підприємницьку діяльність.

Ключові слова: права людини на підприємництво, конституційне право на підприємницьку діяльність, право на підприємництво.

Резюме

В данной статье рассматривается роль государства в обеспечении прав человека на предпринимательскую деятельность. Проанализированы реализации конституционного права на предпринимательскую деятельность.

Ключевые слова: права человека на предпринимательство, конституционное право на предпринимательскую деятельность, право на предпринимательство.

Summary

This article examines the role of government in ensuring human rights in the business. Analysis of the implementation of the constitutional right to business.

Key words: human rights in business, the constitutional right of establishment, the right to business.

Отримано 12.06.2012

Т. Є. МАТВЄЄНКО

Тетяна Євгенівна Матвєєнко, здобувач Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯДЕРНОГО СТРАХУВАННЯ В ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКЦІЇ

Особлива актуальність представленої статті зумовлена тим, що не дивлячись на наявність в Україні великої кількості атомних електростанцій (Україна посідає восьме місце у світі та п'яте в Європі за величиною встановленої потужності атомної енергетики. Ядерна енергетика є базовою складовою енергозабезпечення країни, її частка в загальному обсязі електроенергії, що виробляється в країні, сягає 50 %, і за цим показником Україна входить в групу лідерів), до теперішнього часу не достатньо розроблені наукові засади формування системи ядерного страхування, потребує вдосконалення законодавча база, регулююча правові норми компенсації від ядерної шкоди, а також залишаються маловивченими міжнародне законодавство та міжнародний досвід в галузі страхування ядерних ризиків, можливість їх адаптації до сучасних українських умов, що значно гальмує подальший розвиток національної системи ядерного страхування.

Сьогодні Україна має імідж держави, яка не лише намагається ліквідувати наслідки страшної техногенної катастрофи, а й з оптимізмом дивиться у майбутнє. Це знайшло відображення і в «Енергетичній стратегії України на період до 2030 року», яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України у березні 2006 року¹. Ядерна безпека у цій сфері займає першу позицію, оскільки ядерні ризики та ядерні аварії мають транскордонний характер. Взагалі ядерна безпека – є загальною проблемою для світової спільноти.

Так само, як стратегії розвитку атомної енергетики Сполучених Штатів Америки, Російської Федерації, Фінляндії, Франції та інших країн, Енергетична стратегія України передбачає збільшення енергетичних потужностей за рахунок будівництва нових ядерних енергоблоків. Такий активний розвиток сфери використання ядерної енергії в Україні ставить перед державним регулюванням безпеки підвищені вимоги в усіх сферах захисту – персоналу, населення, пацієнтів, навколишнього природного середовища.

Метою запропонованої статті є історико-правовий аналіз виникнення та розвитку інституту ядерного страхування в Україні, виявлення цивільно-правових механізмів правового регулювання в сфері ядерного страхування та дослідження їх ефективності спираючись на зарубіжний досвід.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в системі ядерного страхування, яка склалась в світовій практиці та шляхи формування її в Україні.

Предметом є становлення та розвиток правового регулювання ядерного страхування в порівняльно-історичній ретроспекції.

Окремі питання екологічної безпеки, використання ядерної енергії та забезпечення ядерної та радіоекологічної безпеки розглядалися, зокрема у працях Г. І. Балюк, А. Л. Деркача, С. Г. Плачкової, Ю. С. Шемшученка та інших науковців, які мають наукові доробки з зазначених питань. Питанням пов'язаним з цивільно-правовою відповідальністю за ядерну шкоду та ядерним страхуванням присвячені наукові праці Ю. М. Крупки.